

Michálková, Věra

## K typičnosti a specifičnosti v nářeční skladbě

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.* 1968, vol. 17, iss. A16, pp. [37]-46

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100123>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VĚRA MICHÁLKOVÁ

## K TYPIČNOSTI A SPECIFIČNOSTI V NÁŘEČNÍ SKLADBĚ

O. Syntax teritoriálního dialektu lze, jak známo, zkoumat v podstatě dvojím způsobem. Buď je možno postupovat od jevů obecnější povahy společných popřípadě většímu počtu jazykových struktur jaksí směrem „dovnitř“ a snažit se vymezit to, co je vlastní právě analyzovanému nářečnímu projevu, anebo je možno zkoumat syntaktickou strukturu dialektu jako celek a jeho jednotlivé složky sledovat v širších souvislostech, např. v rámci národního jazyka nebo i ve vyjadřovacích možnostech nadnárodních.<sup>1</sup> Oba směry zkoumání pak mohou odhalit v oblasti skladby (1) takové konstrukce, jejichž základní mluvnická schémata se kromě analyzované struktury realizují ještě v jistém počtu dalších jazykových struktur, a vedle toho (2) jiné konstrukce, jejichž schémata se realizují mimo zkoumanou strukturu buď zcela ojedinele, nebo v jistým způsobem pozměněné podobě, anebo se v jiných strukturách nevyskytují vůbec.<sup>2</sup> Některé konstrukce patřící do první a téměř všechny patřící do druhé skupiny se mnohdy považují za charakteristické, typické anebo specifické složky zkoumané skladby a také se těmito atributy, nezdídká bez přesnějšího rozlišení, označují.

Při podrobnějším zkoumání, jaké jednotlivé jazykové kvality realizací vlastně uvedené tři atributy označují, ukazují se názorové rozdíly.<sup>3</sup> V některých případech se uvedených přívlastků užívá téměř synonymicky, aby se označil jistý „odchylný, odlišný“ stav zkoumané struktury např. od stavu v jazyce spisovném, jindy opět slouží tyto přívlastky k označení jakýchkoli ne příliš častých, ne zcela obvyklých, nebo dokonce i kuriózních vyjadřovacích způsobů v analyzovaném kontextu; nepochybně bychom našli ještě další významové odstíny.

V těchto našich poznámkách se chceme zamyslet (1) jednak nad tím, jaké významové odstíny označení „charakteristické, typické a specifické“ v oblasti skladby doprovázejí, (2) jednak tím, které jazykové jevy, rysy a prostředky se tak obvykle označují i z jakých hledisek se tak děje, a konečně (3) se pokusíme naznačit, nakolik je potřebí užívat při analýze nářečního projevu těchto atributů a zda by jich bylo možno užívat přesněji a plodněji. Půjde nám o to, abychom pokud možno postihli jazykovou situaci v oblasti syntaxe nářečních projevů, a to obecně, nikoli o to, abychom se detailně zabývali skladbou některého konkrétního teritoriálního nářečí. Kdybychom totiž zkoumali jen určitý dialekt, museli bychom zároveň uvažovat i o ostatních jeho mluvnických plánech (hláskovém, morfologickém a slovtovorném) a také o slovní zásobě, jíž ono nářečí disponuje. Ve všech uvedených mluvnických oblastech bychom nepochybně odhalovali jevy, rysy a prostředky, jež je snáze možno pro ono nářečí označit za charakteristické, typické nebo specifické. Řada realizací hláskových, morfologických, slovtovorných a především lexikálních totiž

patří nesporně např. k nejvlastnějším typickým mluvnickým složkám jednotlivých konkrétních místních nářečí, jiné se ukazují jako charakteristické apod. Ve starších dialektologických pracích bylo právě zkoumání těchto mluvnických oblastí z naznačených hledisek hlavním předmětem badatelského zájmu.

Navážeme-li tedy na tyto starší studie, můžeme se pokusit uvažovat podobně i ve skladbě o jazykových jevech, rysech a prostředcích, které by v uvedených širších souvislostech bylo možno považovat za charakteristické, typické nebo specifické pro nářečí v širším slova smyslu.

1.1. Při analýze nářečních projevů se mnohdy právem zdůrazňují tzv. výrazné rysy nářeční skladby, jako ne plná usouvztažněnost všech složek projevu, ne zcela možná přesná segmentace projevu na jednoduché věty, popřípadě souvětí nebo ne zcela „naplněné“ schéma promluvy projevující se jistou eliptičností v jisté situaci apod. Tyto a popřípadě i některé další rysy jsou sice v nářečním projevu skutečně výrazné, ale nikoli jen v něm, nýbrž patrně i v jiných projevech primárně mluvených, především dialogických. Sotva bychom tedy mohli v podobných případech považovat např. za typickou vlastnost nářečního projevu rys, který determinuje už kategorii v jistém slova smyslu nadřazenou: v našem případě tedy není možno nářeční větu primárně vymezovat právě onou menší usouvztažněností jednotlivých jejích částí, je-li tato menší usouvztažněnost obvyklá a hojná i v konstrukcích jiných spontánně mluvených projevů národního jazyka. Nejspíše bychom mohli o této nedostatečné skloubenosti částí nářečního projevu mluvit jako o jevu charakteristickém, a to právě na pozadí ostatních mluvených projevů.

1.2. Někdy se za zvláště pozoruhodný nářeční skladební rys považuje jistá jazyková, např. vazebná zvláštnost, kuriozita, která se za určitých okolností v nářečním projevu objeví. Tak se např. v nářečích východomoravských<sup>4</sup> vyskytuje poněkud jiná distribuce syntaktických i nesyntaktických pádů než v jiných místních nářečích a než v jazyce spisovném. Jde kupř. o častější genitiv záporový (např.: *nepotkáš maminky?* Prž; *neviděl deštěte* Brum) a genitiv partitivní (např.: *donez vody* Jasen; *přilej octa* Vset) nebo o frazeologizovaný dativ v konstrukcích jako: *co máte ruce* (= co máte s rukou)? Vset; *starém je Vojtech* (= starý X se jmenuje Vojtěch) Pozd apod. Tyto jednotlivé „odchytky“ (v porovnání s uvedenými příbuznými strukturami) však sotva poskytují možnost, aby jimi bylo možno charakterizovat nářečí jako celek; objevují se jako náplň jistého syntaktického schématu jen v jednom nářečním typu, nikoli v nářečí obecně. Představují tak více méně izolované odlišnosti, které se v nářečí jako celku neuplatní, nýbrž fungují jen v některé konkrétní nářeční skupině a jen pro ni jsou typické.

1.3. Konečně se při analýze nářečního projevu nezřídka s důrazem upozorňuje na výrazněji jiný (především ovšem hojnější) výskyt realizací jistého skladebního schématu, prostředku apod. Údaje o frekvenci některých prostředků plynou bezpochyby z porovnávání projevů nářečních zpravidla s projevy nenářečními. Jde např. o známá poněkud paušální tvrzení, že se v tradičně nářečním kontextu jen poměrně zřídka vyskytují podřadná souvětí, ale naopak že např. neverbální konstrukce jsou tu velmi časté. Podobně se upozorňuje na hojný výskyt tzv. samostatných větných členů, až u vyčtených před vlastní sdělení, nebo k němu dodatkově připojených, popřípadě i na jiné typy relativního osamostatňování některých částí obsáhlejších sdělení plynoucích z méně jasné myšlenkové i jazykové perspektivy mluvčího při pro-

jevu. Zvláštním případem jsou v této souvislosti zjištění, že se některé mluvnické prostředky v nářeční skladbě vyskytují, kdežto mimo ni nikoli. Např. živým vyjadřovacím prostředkem zmíněných již východomoravských nářečí jsou přechodníky a rozmanité jejich vazby, kdežto v jiných nářečích našeho národního jazyka se tyto formy ani konstrukce živě netvoří, a tedy ani v projevech nefungují.

1.4. Prvně uvedené jednotlivé jevy, totiž poměrně řídké se vyskytující hypotaktické konstrukce a naopak hojná neverbální vyjádření, je nepochybně možno prohlásit za charakteristické: determinují totiž spolu s jinými jevy nářeční skladbu obecně a každý z nich je jedním z řady obdobně ji vymezujících jevů. Naproti tomu výskyt přechodníků a rozmanitých jejich konstrukcí je možno sledovat v takové míře pouze ve skladbě uvedené menší nářeční oblasti, nikoli také mimo ni, a proto je pouze pro ni výskyt tohoto prostředku typický.

Pokoušíme-li se však skladebně odlišit jistou nářeční strukturu od jiných struktur jako celek, musíme uvést všechny její existující syntaktické jevy, rysy a prostředky, a to i charakteristické a typické. Teprve tento souhrn může podle našeho soudu specifikovat tuto strukturu v celé její složitosti i na pozadí jiných struktur, tj. může ji ve své úplnosti vymezit jako jistý druh (species); zdá se tedy, že by bylo užitečné za specifický považovat nikoli jednotlivý mluvnický jev, rys nebo prostředek, nýbrž celý naznačený komplex jevů, rysů a prostředků.

2. V našich dalších poznámkách bude užitečné povšimnout si (1) některých obecně uznávaných rysů nářečního projevu, (2) některých obdobně obecně přijímaných tezí postihujících nářeční projev jako celek a (3) některých jevů a prostředků nářeční skladby, které by podle našeho názoru bylo lze považovat ve shora naznačeném slova smyslu za typické.

Z obecně uznávaných rysů nářečního projevu se zmíníme [1] o intonačním a melodickém průběhu nářečního projevu a jeho částí, [2] o neverbálním vyjadřování, [3] připojíme poznámku o slovosledu a [4] zmínku o frekvenci některých mluvnických prostředků v nářeční skladbě. Z obecně přijímaných tezí o nářečním projevu budeme věnovat pozornost [1] ne plnému usouvztažňování jednotlivých částí sdělení, [2] tzv. eliptickému a pleonastickému vyjadřování, [3] poměru parataxe a hypotaxe a [4] syntaktickým archaismům v nářeční struktuře. Z mluvnických jevů a prostředků, které by podle našeho soudu bylo lze pokládat za typické, vybíráme: [1] jednotlivé prostředky z dvojice konkurujících si syntaktických prostředků, [2] se zastavíme u některých možnostech vyjádření negace a připomeneme některé způsoby využití infinitivu, [3] uvedeme jeden zvláštní případ mluvnické shody upomínající na podobné konstrukce staročeské a [4] doložíme typický případ nářeční jednočlenné verbální věty.

Dříve než přistoupíme k poznámkám týkajícím se uvedených tří okruhů, připomeneme aspoň dvě známé metodologické zásady, jejichž dodržování je při zkoumání nářečních promluv po skladebné stránce důležité. (1) Zcela oprávněně se zdůrazňuje, že se nářeční promluvy nemožno pro svou funkční odlišnost porovnávat s jazykově zdánlivě obdobnými promluvami spisovnými. (2) Paralelní porovnání s projevy jiných nářečních typů však lze rovněž sotva uskutečnit, protože se nám nedostává vhodného porovnatelného materiálu.

2.1.1. I při zcela běžném poslechu jednotlivých modálních typů větných i výpovědních realizací (vypovídací, tázací apod.) se lze přesvědčit, že intonační i melodický průběh částí nářečního projevu i projevu jako celku není při vyjadřování téhož druhu modaloty vždy stejný, ba že jsou rozdíly mnohdy dosti nápadné. Po této stránce se zatím stráncé se zatím bohužel téměř nikdo podrobněji nářečním projevem na širším podkladě materiálovém ani experimentálním, ani jiným způsobem soustavněji nezabýval. Sotva lze však pochybovat, že by především hlubší materiálové studium mohlo přinést konkrétní, a to nejspíše takové poznatky a údaje o uvedených kvalitách nářečních projevů, které by bylo možno „měřit“ a navzájem porovnávat. Teprve po detailním materiálově konfrontačním studiu by bylo možno určit společné a rozdílné zvláště melodické rysy průběhu jednotlivých druhů nářečních realizací a popřípadě dále stanovit alespoň některé charakterizující rysy na pozadí více méně všeobecně platné intonačně průběhové situace, v další fázi pak i některé rysy typické. Pokud se tak nestane, bude se patrně dále poněkud rozpačitě a málo konkrétně mluvit např. o „typickém“ západočeském zpívání, o „charakteristické“ východomoravské melodii atpod.

2.1.2. Jako další nápadný rys nářečních projevů se obvykle uvádí hojnost neverbálních konstrukcí vyjádřených rozmanitými prostředky a s rozmanitou modální platností. Ve spontánním nářečním projevu je množství takovýchto vyjádření nepochybně proto, že obsahem jednotlivých replik dialogu bývá především jádro nového sdělení, a právě v tomto jádru se uplatňuje většinou nejspíše neverbální výraz nebo konstrukce. Slovesa, která by tu zdánlivě mohla nebo měla stát, jsou převážně obsahově banální výrazy s tak velkou frekvencí, a proto tak nasnadě, že je z hlediska nářečního mluvčího vlastně už zbytečné je explicitě v jistém situačním kontextu uvádět. Jde o slovesa jako: *být*, skupinu modálních sloves, *vidět*, *slyšet*, *jít*, *dělat* apod. Např.: (v závorkách uvádíme slovesa, která „by bylo možno“ doplnit): *enom štyry ty baráky s tíheľ (byly)* Vlč; *přinda o třeh dóm, zaz nanovo* (dělali) Kaš; *řčil do Zlína žádný p'ěšky* (nejde) Lipt; *napracovali sa ľudě. Fšcko ručne, řčil řšcko strojovje* (se dělá) HřivŮj. Takovéto „úsporné“ neverbální vyjadřování se ovšem vyskytuje i mimo vlastní nářeční projevy, a to nejen v mluveném, ale i v psaném kontextu; srov. např. konstrukce: *Co teď? Kampak zítra? Nic naplat. Jen žádné mrzutosti!* apod. Pouhá poznámka, že jde o konstrukce charakteristické, popřípadě typické však o podstatě takovýchto neverbálních vyjádření ani o jejich místě v nářeční skladbě ovšem neříká nic.

2.1.3. Podobné politování týkající se nedostatku porovnatelného materiálu, které jsme naznačili v poznámce o intonačním a melodickém průběhu nářečního projevu, je nutně vyslovit i nyní, kdy uvádíme zmínku o pořádku slov v nářečním projevu. O slovosledu v nářečí existují sice cenné dílčí studie,<sup>5</sup> nejsou však zpracovány vždy ze stejných hledisek. Pokud se vyskytují jako součásti všestranného popisu jistého nářečí, zaměřují se především na případy, které nejsou podle autorova povědomí obvyklé mimo popisovanou strukturu, a uvádějí tedy většinou vlastně jen více méně soupis jednotlivých diferenčních případů. Významnější speciální studie pak sledují sice nářeční pořádek v širších souvislostech, ale i ony mohou docházet pouze k dílčím, i když jistě cenným výsledkům, neboť se mohou sice opřít o vlastní obsáhlý a spolehlivý materiál, ale pro konfrontaci nemají k dispozici stejně kvalitní materiál z ostatních nářečních oblastí, tedy nářeční materiál „obecně“. Podobně

proto jako u intonace a melodie nářečního projevu, poněvadž zatím chybí všestranná hlubší znalost a speciální zhodnocení nářečního materiálu jako celku, uchylujeme se nezdědka místo vlastního mluvnického výkladu jistého způsobu řazení promluvových členů jen k paušálně pojmenovávajícímu označení takového způsobu, např. atributem typický.

2.1.4. Obdobně je tomu mnohdy, sledujeme-li hojnost výskytu jistého mluvnického jevu nebo prostředku. V menší míře se tuším uplatňuje „negativní“ pojetí, totiž zdůrazňování řídkosti, popřípadě výjimečnosti jistého jevu nebo prostředku. (V této souvislosti ponecháváme stranou frekvenci např. takových prostředků, jako jsou spojky [srov.: *dyž umřel, fšeci přijeli || jag umřel, fšeci přijeli* Kat], vyjadřování členských vztahů rozmanitými, vždy však předložkovými vazbami [srov.: *šta na chleba || šta pro chleba* Rat] apod., neboť v těchto poznámkách nám běží především o mluvnické prostředky v užším slova smyslu.) Pokud jde o nářečí východomoravská, z nichž zde uvádíme ilustrující materiál, mohly by jako příklad hojného výskytu mluvnického prostředku např. v porovnání s nářečími lašskými (v rámci českých nářečí obecně) sloužit třeba rozmanité konstrukce participiální nebo infinitivní, např.: *přída g nejakym peňezom, ožhrál sa zasej Jan; já byh ho knala, buďa nů Prž; — skázali ňe z domu, hnet sa zebraď a ít Ústí; nazbírajte si teho jahodňičku, uvařit, dobře ocukřit* Luž). Avšak tvrzení, že je např. pro česká nářečí jihozápadní nebo pro skupinu lašskou typická právě nepřítomnost nebo mnohem menší častost těchto prostředků, by patrně sotva došlo obecnějšího souhlasu. Vnucuje se otázka, zda sama míra užití jistého prostředku může výrazněji přispět k mluvnické charakteristice jisté struktury, nejsou-li zároveň uvedeny důvody, proč k naznačenému stavu dochází.

2.2.1. Z obecně přijímaných tezí, které se vyslovují k mluvnické výstavbě nářečního projevu jako celku, se na jednom z prvních míst obvykle uvádí ne plně uskutečněná mluvnická shoda, popřípadě souvztažnost členů v rámci jisté konstrukce. K neousvztažnosti v širším slova smyslu pak lze přiřadit rozmanité případy prosté juxtaopozice nových částí sdělení, různé druhy přičleňování a volné, formálně mluvnicky nezačleněné nové další úseky sdělení. (Např.: *dajte si korunu a plátenko čistě přiložid na tú ranu Kleč; já sem tam viděl kluky od dvanástek, hladňi jag laty* [idiom.: velmi hladoví] Pozd: *přišěl telegram, do štyryjadvaceti hodin narukovat Štípa.*) Je zřejmé, že v těchto úsecích sdělení nerozčleněných zpravidla výrazněji ani pauzami, ani intonačně lze jen s nesnázeми vyčleňovat jednotlivé větné realizace<sup>6</sup> a stanovovat jejich obecná mluvnická schémata. Přece však je užitečné pokusit se na základě analýzy dostatečného materiálu stanovit, jednak které části promluvy mají menší potřebu začleňovat se do ostatního jazykového kontextu i formálně mluvnicky a které mluvnicky skloubené konstrukce jednotlivým typům neousvztažněných prostředků v nářečí (např. infinitivních konstrukcí) konkurují a jednak jakými prostředky se tyto neousvztažněné části sdělení vyjadřují. Pouhá konstatování, že jsou podobné formálně navzájem neskloubené konstrukce pro nářeční projev charakteristické, nebo dokonce typické se totiž k vlastní podstatě a povaze jevu ani k jeho uplatnění v jazykovém kontextu nevyjadřují a téměř nic o něm nevyprávějí.

2.2.2. V souvislosti s vnitřní organizací promluvy i v souvislosti s její vázaností na širší promluvový kontext se obvykle též upozorňuje na hojnou mluvnickou a zčásti i věcnou neúplnost, na menší potřebu vyjadřovat všechny složky

projevu explicitě na jedné straně a na rozmanité odstíny pleonastického vyjadřování na straně druhé. Pomineme-li zřetelné případy plynoucí z malé formulační zběhlosti a zkušenosti nářečních mluvčích, zůstane ještě řada případů více méně běžných i v jiných primárně mluvených projevech, tedy i nenářečních, které jsou plně sdělné v situaci, za níž se realizují, zvláště jsou-li ještě doplněny některými sdělovacími prostředky mimojazykovými, např. gestem.

(Od těchto případů je ovšem nutno odlišit rovněž jistým způsobem neúplně konstrukce fungující v odpovědích na otázky, které posuzovány na pozadí jejich otázky za kusé v pravém slova smyslu považovat nelze.)

Eliptičnost i pleonastičnost (obsahová i mluvnická) se nezřídka projeví i v témže sdělení, např.: *přída, to bylo prvň: Francku, co je ti? No toš co s tebu? Kaš; ale citu v rukáh nemám, bez vlády Trn*; (oči) *mi to tag neslá, ale mħla Štípa*. Třídění a hodnocení obou druhů uvedeného vyjadřování je ovšem mimo rámec těchto poznámek. Obecně by se však o ně mělo přece jen usilovat; měli bychom se snažit vysledovat, které části projevu se nejhojněji „vynechávají“, a naopak, které se nejčastěji nějakým způsobem opakují, i proč se tak děje. Všeobecné označení uvedených vyjadřovacích postupů jako charakteristické, popřípadě typické pro nářeční projev ani mluvnický, ani obsahový charakter těchto konstrukcí nepostihuje.

2.2.3. Za zcela nesporné, pokud máme na mysli některé výraznější charakteristické rysy nářeční skladby, nelze tuším považovat ani více méně obecně přijímané mínění o převažujícím parataktickém řazení částí „nadvětných“ projevů. Výhrady lze k tomuto nespécifikovanému tvrzení uvést dvě. (1) Převaha parataxe nad hypotaxí je totiž, jak známo, aktuální nikoli pouze v projevech nářečních, ale vůbec ve všech projevech mluvených i v části projevů psaných. (2) Analýza nářečních projevů ukazuje, že by bylo užitečné nespokojovat se jen s všeobecným tvrzením o větší hojnosti parataktického řazení konstrukcí, ale že by se měly zkoumat všechny mluvnické vztahy, které se dají v nářečí vyjádřit obojím způsobem (tj. paratakticky i hypotakticky, jednotlivě). Při hlubší analýze materiálu se dají leckterá zatím obecná tvrzení zpřesňovat. Ukazuje se např., že se v nářečních projevech paratakticky méně často formulují kupř. vyjádření vztahů příslovečných časových a důvodových než jiných příslovečných, i když hypotaktické konstrukce nemusí vždy obsahovat stejný spojovací výraz (např. ve východomoravských nářečích téměř vylučně časové *jak* vedle řídkého *dyš*, hojně důvodové *že* vedle *protože* apod.). Detailnější zkoumání těchto jednotlivých případů a jejich mluvnický výklad by patrně byly užitečnější a ukázka kvantitativních poměrů parataxe a hypotaxe jednotlivých typů konstrukcí přesvědčivější než všeobecná poznámka o tom, že je pro nářeční projev charakteristická parataxe.

2.2.4. Při zkoumání syntaxe nářečního projevu se nezřídka vedle sebe objevují prostředky různého stáří, tj. paralelně v ní fungují prostředky zřetelně novější i ty, které jsou nepochybně pozůstatkem staršího stavu jazyka. Např. ve skladbě jednoduché věty bychom takovéto nestejně staré postupy mohli vidět např. v tom, že se pevněji nebo méně pevně organizuje vyjadřování rozvitých větných členů i spojování těchto členů ve vyšší celky<sup>7</sup> (např.: *jak tady jeden chlapec, f Krom' eříži delát, počát si tam motórky, enom kúseg zajěl a zabítý FrancLh*), že se častěji nebo méně často dodatkově připojují některé části sdělení k vlastní promluvě (např.: *šag jedna ešče žije, co má tan Gazzík, tajemník, Rozára Sen*), že se hojně nebo jen ve zbytcích objevují některé ne-

pochybně starobylé vyjadřovací prostředky, jako jsou kupř. přechodníky a přechodníkové konstrukce (např.: *dostaňa mladú cěrku, tož nev'eděl, co by s nů dělat* Kleč). Otázka starobylosti těchto prostředků z hlediska jejich fungování v jisté struktuře už byla přesvědčivě zodpovězena podobně jako otázka jejich místa v jistém systému.<sup>8</sup> Označení „charakteristický“ nebo „typický“ prostředek nářeční skladby však sotva nahradí mluvnický rozbor a výklad jednotlivých konstrukcí a možnosti jejich uplatnění v projevu.

2.3.1. V nářečním projevu je možno nezřídka setkat se s tzv. konkurujícími skladebnými prostředky. Jde o dvojice (někdy dokonce i trojice) vyjádření, jejichž jednotlivé členy jsou mluvnicky organizovány sice různým způsobem, jejich intelektuálně a emocionálně sdělná platnost je však stejná. Např.: *já byh ho hnała buďa nů || já byh ho hnała byď nů || já byh ho hnała, dybyh byla nů*. Tyto navzájem si konkurující prostředky představují mnohdy vlastně varianty, popřípadě deriváty jednoho mluvnického schématu, ať větného, nebo členského, mezi nimiž lze sotva postřehnout motiv umožňující vysvětlení, jakým způsobem a podle jakých kritérií dochází při aktuální realizaci projevu k výběru těchto prostředků. Srov. např. konkurující konstrukce: *bylo tma || byla tma* Lesk; *vařilo sa polěfka, kaša, máčka || vařila sa polěfka, kaša, máčka* Prž; (drhli peří) *dycky večer || po večeroch || večerama* Ústí; (doháněla práci) *dycky v noci || po nocách || nocama* Jan. O eventuálním stylistickém rozvrstvení uvnitř nářeční skladby na základě těchto navzájem si konkurujících konstrukcí ovšem mluvit nelze, avšak s jakousi výběrovostí je tu přece jen třeba počítat. Za tohoto stavu věcí ovšem není vždy snadné odpovědět na otázku, která z uvedených vyjadřovacích možností je pro nářečí typická, i když je patrné, že nejspíše by tak bylo lze označit vyjádření jistým způsobem příznaková, např. prostý časový instrumentál apod. Zdá se, že nejpozoruhodnější je tu sám fakt uvedené mluvnické konkurence a to, že určitá obměna jistého skladebného schématu není nemožná.

2.3.2. S poznámkami v bodě 2.2.4. souvisí do jisté míry posuzování některých jiných způsobů vyjadřování nyní v nářečích obecně ne zcela obvyklých, pro něž lze najít obdobu buď ve starých vyjadřovacích možnostech, anebo v jazykových strukturách sice příbuzných, ale už mimo rámec národního jazyka, k němuž analyzované nářečí patří. Jako doklad lze uvést kupř. rozmanité způsoby vyjadřování negace, např. připojování záporné částice k významovému slovesu, nikoli k modálnímu (kupř.: *m'ěl tam nechodit* Jabl; *můžeš ne neříkat* Hov), užívání konstrukce *zájmeno nic + záporné sloveso* pro vyjádření důrazného záporu (kupř.: *já ho nic nemám ráda* [= já ho vůbec nemám ráda] Rat; *to nic nekyše* [= to vůbec nekyne] Vset), užití jiných prostředků pro vyjádření záporu, např. silného větného důrazu (označen<sup>1</sup>, kupř.: *řaz ne nepomohli* [= ani jednou mi nepomohli] Prž; *jědnúc si nespom'ěl* [= ani jednou si nevzpomněl] Jasen) atp.

Dále by sem bylo možno přiřadit vyjadřování některých větných členů infinitivy nebo infinitivními konstrukcemi,<sup>9</sup> jejichž výskyt je rovněž, posuzováno z pozadí národního jazyka, poněkud kuriózní (např.: *mám nachystané litaryje, pořikat* [= k modlení, abych se modlila] Hvozď; *chořili tí vlasarě, prodat ty vlasy* [= abych prodala] Pozď; *on tag je dobrý, nakládat nebo podávat* [= na nakládání nebo na podávání] Kaš) a řadu dalších, pro nenářečního mluvčího obdobně „překvapivých“ konstrukcí. Mluvnické třídění a hodnocení podobných prostředků je téměř vždy poznamenáno vědomým jisté výlučností,



kurióznosti a takovéto konstrukce bývají neprávem považovány za typické pro nářeční skladbu.

2.3.3. V bodě 2.2.1. jsme se zmiňovali o tom, že části nářečního projevu nebývají navzájem vždy plně mluvnicky skloubeny. Zdánlivě jakoby „proti“ těmto naznačeným postupům se objevují konstrukce s jakoby „nadměrným“ využitím mluvnické shody a fungují jako konkurující prostředek těchto konstrukcí, v nichž se mluvnický vztah jednotlivých členů obvykle shodou nevyjadřuje. Jde o případy jako: *sinné a izbové dveři* [= dveře do síně a do jízdby] Prž; *čokoládová fabrika* [= továrna na čokoládu] HřivŮj; *bečkové zelé* [= zelí ze sudu] Jabl; *dlášková hadra* [= hadr na mytí podlahy] Jasen. Formální schematizace těchto částí projevu, jakkoli se zdá jednoduchá a samozřejmá, je vázána pouze na ty konstrukce, které jsou vybudovány z široce vztahových adjektiv a substantiv určité sémantické náplně. Tyto konstrukce patří ve své nářeční struktuře nepochybně k systémovým prostředkům, zároveň však právě pro ně plně platí, že jsou pro nářeční projev typické.

2.3.4. Obdobně typický skladebný prostředek nářečního projevu lze vidět v konstrukcích jednočlenných verbálních vět, v nichž má slovesný tvar v präteritu neutrální zakončení a v nichž není slovně vyjádřen neosobní činitel; např.: *zasypalo ho v lomě* Jabl; *utrhló mu ruku* Hov; *zavalilo ty horňičky gdesi* Jasen. Kupř. v českých nářečích v užším slova smyslu by podobné konstrukce nebyly možné; zde by se táž skutečnost vyjádřila podle jiného větného schématu (např.: *bil zasipanej v lomě*), anebo by se slovně označil činitel, který je tak jako tak obecně znám (např.: *granát mu utrhl ruku*). Na základě tohoto jednoduchého porovnání situace ve dvou nářečních projevech se zdá, že právě obdobné případy např. větných konstrukcí, jako byl uvedený případ, lze podle našeho soudu považovat pro zkoumanou strukturu za typické.

3. Závěrem. V předcházejících poznámkách zabývajících se nářečním projevem jsme věnovali pozornost některým výrazným mluvnickým rysům, dále některým všeobecně přijímaným tezí o kvalitách promluvy a konečně některým speciálním nářečním prostředkům a konstrukcím. Všechny tři uvedené tematické okruhy měly jeden aspekt společný, totiž ten, že všechny jevy, rysy nebo prostředky, o nichž byla v jednotlivých bodech zmínka, bývají nezřídka označovány pro nářeční projev za charakteristické, typické nebo specifické. V první části svých výkladů jsme se snažili ukázat, že by se těchto atributů pro označení jisté mluvnické kvality mělo užívat opatrněji. Výraz charakteristický by měl podle našeho soudu vyjadřovat „vlastnost“ vážící se k jednotlivému případu jakožto organické součásti jisté množiny případů, kdežto výraz typický by měl v rámci množiny jednotlivých případů vyčleňovat jistou více méně autonomní část případů. Za specifický by podle našeho názoru bylo užitečné považovat teprve určitý soubor charakteristických a typických jevů, rysů a prostředků, které jistou strukturu odlišují jako celek od jiné struktury, a které z ní tedy vytvářejí skutečný strukturální druh (species).

V druhé části našich poznámek jsme se pokusili ukázat, jak se z hlediska těchto našich názorů poněkud jinak jeví některé obecně uznávané teze pronášené o nářečním projevu jako celku. Při analýze materiálu se totiž nezřídka „vystačí“ s poukazem na některý obecný rys projevu, např. na jeho hojnou neúplnost (eliptičnost), avšak jazykový rozbor konkrétní konstrukce a mluvnický výklad jevu „chybějí. Tuto část mluvnické informace mnohdy suplují

atributy charakteristický, typický nebo specifický. Při takovémto postupu dochází vlastně jen k jistému málo informativnímu „pojmenování“ konkrétní jazykové realizace, nikoli k jejímu mluvnickému výkladu.

Třetí část poznámek uvádí některé příklady nářečních prostředků a konstrukcí, které lze po mluvnickém výkladu a po zjištění jejich místa ve zkoumané struktuře označit podle našeho názoru za typické.

Všechny uvedené poznámky ovšem nechtějí vyznít v zamítavý postoj k atributům charakteristický, typický a specifický. Všechny tři představují označení, která při syntaktické analýze nářečních projevů v minulosti nepochybně dobře posloužila a pomohla jistým způsobem jazykový materiál rozčlenit. Byla užitečná především v počátečních fázích výzkumu nářeční skladby, kdy ještě více než dnes chyběl při rozboru projevů dostatečně široký srovnávací materiál a kdy se při mluvnických výkladech často nedostávalo žádoucí teoretické jistoty. Je jistě nad všechnu pochybnost, že se jak charakteristické, tak typické a i specifické jevy, rysy i prostředky v nářečním projevu vyskytují a že se takovému označování nebudeme zcela vyhýbat ani nyní. Je však třeba si uvědomit, že sama tato označení bez mluvnického výkladu jisté jazykové realizace jsou do značné míry vágní a mluvnicky málo informující. Uvedené atributy by se podle našeho soudu měly uplatnit až teprve v druhé fázi analýzy nářečního projevu, až po vlastním jazykovém výkladu. Naše poznámky chtěly jen připomenout, že by byla při užívání těchto označení užitečná větší obezřetnost a že by se jimi nemělo při rozbořech nářečních projevů plýtvat.

### POZNÁMKY

- <sup>1</sup> Srov. J. Bauer, *K vývoji základních typů věty v českém jazyce*. Slavia 35 (1966), s. 360 n. a *Problematika vývoje základních větných typů ve slovanských jazycích*. Strukturální typy slovanské věty a jejich vývoj (Materiály pro syntaktické symposium Brno 19. – 23. 10. 1966). Brno 1966, a dále *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím*. Sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, s. 108 n.
- <sup>2</sup> Srov. F. Daneš, *K systematickému syntaktickému popisu slovanských jazyků*. Slovo a slovesnost 26 (1965), s. 112 n.
- <sup>3</sup> Srov. J. Chloupek, *O specifčnosti nářeční skladby* a dále pak J. Moravec, *Poznámky ke specifčnosti nářeční skladby* a J. Stolc, *O súvislosti skladby spisovného jazyka a nářečí*. Vše ve sb. *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, s. 325 n., 365 n., 368 n.
- <sup>4</sup> Odtud uvádíme i ilustrativní materiál v další části těchto poznámek. – Východomoravská nářeční oblast je uvnitř především po stránce hláskové a morfologické poměrně hodně diferencována. Proto u jednotlivých dokladů uvádíme jejich lokalizaci. Seznam zkratk obcí: Brum – Brumov, FrancLh – Francova Lhota, Hov – Hovězí, HřivUj – Hřivínův Újezd, Hvozď – Hvozdná, Jabl – Jablunka, Jan – Janová, Jasen – Jasenka, Kaš – Kašava, Kat – Kateřinice, Kleč – Klečůvka, Lesk – Leskovec, Lipt – Liptál, Pozď – Pozděchov, Prž – Pržno, Rat – Ratiboř, Sen – Seninka, Štípa, Trn – Trnava, Ústí – Ústí v Vsetíně, Vlč – Vlčková, Vset – Vsetín.
- <sup>5</sup> Srov. J. Chloupek, *Pořádek slov v nářečí, zvl. východomoravském*. Slovo a slovesnost 19 (1958), s. 260 n. Velmi bohatá bibliografie o slovosledu je v práci P. Adamce, *Porjadok slov v sovremennom ruskom jazyke*, Rozpravy ČSAV, roč. 76, sešit 15, 1966.
- <sup>6</sup> Srov. práce N. Ju. Švedovy, nejnovější studii *O razgraničienii prostogo predloženiija i schodnych s nim konstrukcij*. Sb. Strukturální typy slovanské věty a jejich vývoj (Materiály pro syntaktické symposium Brno 19. – 23. 10. 1966), Brno 1966.
- <sup>7</sup> Pro úsporu místa uvádíme jen „archaické“ doklady.
- <sup>8</sup> Srov. J. Balhar, *K archaismům v nářeční syntaxi* a A. Lamprecht, *K problematice nářeční syntaxe*. Oba příspěvky ve sb. *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, s. 380 n. a 383 n.

- ° Srov. J. Porák, *Několik poznámek k vývoji infinitivních vět v češtině* a V. Hrabě, *K vývoji jednolenných infinitivních vět v ruštině a v češtině (zvláště se zřetelem k funkci tvarů slovesa „býti“ v nich)*. Oba příspěvky ve sb. *Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj* (Materiály pro syntaktické symposium Brno 19. – 23. 10. 1966), Brno 1966.

### ZUM „TYPISCHEN“ UND „SPEZIFISCHEN“ IN DER MUNDARTLICHEN SYNTAX

Manche Konstruktionen mundartlicher Aussagen (Äusserungen) pflegen für die untersuchte Struktur als charakteristisch, typisch oder spezifisch betrachtet und mitunter mit diesen, jeder genaueren Unterscheidung entbehrenden, Attributen bezeichnet zu werden. Eingehendere Untersuchungen, welche sprachlichen Qualitäten der Realisierungen mittelst der erwähnten Attribute in den verschiedenen Arbeiten ausgedrückt werden, weisen auf die beträchtlichen Unterschiede im Bedeutungsgehalt dieser einzelnen Bezeichnungen hin.

Die Autorin versucht in ihrem Beitrag darzutun, von welchen semantischen Nuancen die Bezeichnungen „charakteristisch“, „typisch“ und „spezifisch“ im Bereich der Syntax begleitet sind /1/, welche sprachlichen Erscheinungen, Züge und Mittel auf diese Weise für gewöhnlich bezeichnet werden /2/ und macht den Vorschlag /3/, wie man die erwähnten Attribute genauer und nutzbringender (soweit dies bei einer syntaktischen Analyse von mundartlichen Aussagen überhaupt angebracht erscheint) verwerten könnte.

Der Ausdruck charakteristisch sollte ihrer Meinung nach „die Eigenschaft“ eines Einzelfalles als organischer Bestandteil einer bestimmten Vielheit von Fällen bezeichnen, während der Ausdruck typisch im Rahmen der Vielheit von Einzelfällen einen bestimmten, mehr oder minder autonomen Teil der Fälle herausnehmen sollte. Für (der Ausdruck) spezifisch wäre es von Nutzen, erst eine bestimmte Gesamtheit von charakteristischen und typischen Erscheinungen, Zügen und Mitteln zu betrachten, die eine bestimmte Struktur als Ganzes von einer anderen Struktur unterscheiden und aus ihr demnach eine wirkliche Struktur-Spezies bilden.

In keinem Falle sollte eine jedwelche von diesen Bezeichnungen eine wirkliche Sprachanalyse und grammatikalische Erklärung der einzelnen Konstruktionen supplieren. Die erwähnten Attribute sollten erst in der zweiten Phase dieser Analyse, d. h. erst nach der sprachlichen Erklärung der analysierten Aussage, zur Geltung kommen.

Übersetzt von K. Krejčí